

Mészáros Ágnes

Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókinccs eredete

I. rész. A pénzügyi alapokat kifejező szakkifejezések kialakulása

Az egészségügyben dolgozó szakemberek számos gazdasági szakkifejezést használnak napi munkájuk során. Ezek a szakszavak gyorsan módosulnak és avulnak el az egészségügy működését biztosító gazdasági szabályozás folyamatos változása miatt. Hosszabb-rövidebb életükről, keletkezésükről, fejlődésükről, nyelvhasználatból való kiszorulásukról szótáraink a legtöbb esetben nem őriznek adatokat. Jelen közlemény ezt az elmaradást igyekszik mérsékelni. Néhány szakkifejezés eredetéről az egészség-gazdaságtan témaköréből a Magyar Orvosi Nyelv 2014/1. számában olvashattunk (Mészáros, 2014), amelyhez szorosan kapcsolódnak az itt feltüntetett adatok. A szakkifejezések rövid történetén kívül (ugyanúgy, mint az említett tanulmányban) táblázat jeleníti meg a szótörténeti adatokat: első vélhető és adatolt előfordulás, társadalmi érvényesség (*á. h. elem* = általános használatú elem, azaz használata elterjedt; korlátozott használatú elem, amely lehet *régi*, mert már kiszorult a nyelvhasználatból vagy *új*, mert terjedőben van), forrás (szürke szín jelöli azt a szótárt, amely az adatot közli). Az első előfordulás megállapítását a forrásokban felsorolt szótárak, szógyűjtemények adatai segítették.

Szótári adatok hiányában a szakszavak vélhetően első előfordulását legtöbbször törvények és rendelkezések szövegében sikerült megtalálni, mivel a szakkifejezések felbukkanását a szakterület szabályozásában fontos szerepet játszó valamelyik jogszabály rögzítette.

A PÉNZÜGYI ALAPOKAT KIFEJEZŐ SZAKSZAVAK KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE Sok köznyelvi szó eredetét a szaknyelvekben érdemes keresni. Jó példa erre az *alap* szó, amely 'pénzalap' jelentésben tartozik a szakterülethez. Az *alap* szó eredetét a TESz. a szépirodalomban véli felfedezni, és 1774-re vezeti vissza a „*fiatalságának szerelletes alapja*” szókapcsolat tagjaként. A szónak a pénzügyi szaknyelvben kialakult jelentése nem szerepel az etimológiai szótárban. A szakirodalomban azonban sokkal korábban megjelent a kifejezés, ezt az 1723. évi XCIX. törvény szövege hűen megőrizte: „amikor a *közalap* foganatosítva s Ő felségének feljelenltve lesz”. A 'pénzügyi alapot' jelentő *közalap* összetett szó az *alap* szó még korábbi kialakulásáról tanúskodik.

1891-ben a segélypénztárak kiadásaink fedezésére *tartalék-alapot* hoztak létre, amely a törvényben meghatározott mértékű *tartaléktőke* felhalmozását jelenti. Szinonimaként szerepel a *tartaléktőke-alap* jelentéssűrítő szóösszetétel is a jogszabályban. A *tartalék-alap* szakkifejezés a *tartalék* és az *alap* szavak jelentéssűrítő szóösszetétellel válásából keletkezett. A *tartalék* szó 'utánpótlás' jelentésének kialakulását a TESz. alapján az 1743-as év jelöli.

Az 1875. évi (XXXVII.) kereskedelmi törvény szókészletében felfedezhető a *tartalék-alap* terminus. A *tőke* szó 'pénzalap' jelentése 1798-ra alakult ki (TESz.). A *tartaléktőke* összetett szó megtalálható a hitelintézetekről szóló 1848. évi XIV. törvény szövegében. A szakterület fejlődésével elkülönülnek a biztosítási ágazatok fedezetét szolgáló pénzalapok: *betegsegélyezési tartalék-alap*, *balesetbiztosítási tartalék-alap* (1907). Betegsegélyezési célokra a *tartalék tőkeösszeget* és a *tartalék-alapok kamatait* fordíthatták.

Az 1927-es törvény szakszókinccsét tovább bővíti a *rendkívüli tartalék-alap* és a *gyümölcsözőleg elhelyezett tartalék-alap jövedelme* szó szerkezetes szakkifejezés. A nyugdíj-biztosítási ág rokon értelmű szakszavakat hozott létre a pénzalap megnevezésére. Az öregség esetére való biztosításról szóló 1928-as törvény a *biztosítási járuléktartalékok* (= *díjtartalékok*) összevonásával hozza létre a *járuléktartalék-alapot*. A *járuléktartalék-alap* jelentéssűrítő szóösszetétel, a betegségi biztosításban meghonosodott *tartalék-alap* szakszó szinonimája. Az *intézeti járuléktartalék-alap vagyónának gyümölcsöző/gyümölcsöztető elhelyezését* a magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszter ellenőrizte. Az *intézeti* jelző az Országos Társadalombiztosító Intézetre utal, a *gyümölcsöző/gyümölcsöztető elhelyezés* hangulatfestő, nem pénzügyi környezetbe illő minőségjelzős szó szerkezet, amelyet később a szárazabb hangzású *befektetés* szakszó vált fel. A második világháború idején a *tartalék-alap* vagyona megsemmisült (Buda 2001: 228).

1988-ban a társadalombiztosítás működésének fedezetére létrehozták az *elkülönített állami pénzalapot*, a *Társadalombiztosítási Alapot*. A minőségjelzős szó szerkezet gyakori

használata miatt kialakult az egyszavas változata, az *Alap*. Az *Alap* kezelésével kapcsolatos tevékenységek szabályozása újra feleleveníti és bővíti a korábban kialakult szakszókincset, például: *tartalékalap*, *forgóalap*, az *Alap* bevételi többlete. 1989-ben az állami költségvetés az *Alapot* állami tulajdonú részvények átadásával *tartalékalappal* látta el.

A *Társadalombiztosítási Alap* 1991-ben önálló pénzalappá vált. Az *Alap* a bevételi többletből képzett, többféle célra létrehozott *tartalékalappal* rendelkezik: az *Alap* likviditási tartaléka az *Alap* működési tartaléka. Az *Alap* tevékenységi körének bővülését jelzi az új szószerkezetes szakkifejezések megjelenése a jogszabályban, például: *állami forgóalap-juttatás*, az *Alap* működtetése, az *Alapból* finanszírozott egészségügyi intézmények, az *Alap* költségvetése, az *alap* mindenkori éves kiadási főösszege.

A *Társadalombiztosítási Alap* két önálló pénzalapra való elkülönülése létrehozta a *Nyugdíjbiztosítási Alap* és az *Egészségbiztosítási Alap* minőségjelzős szószerkezeteket. A két különböző funkcióval rendelkező alap létrejötte után az *Alap* szó használata félreérthető lett volna, így ismét a *Társadalombiztosítási Alap* szószerkezet vagy rövidített alakja a *T. Alap* jelenik meg a jogszabályban. Az *Alapok*, *alapok*, illetve a *társadalombiztosítási alapok* szakkifejezések a *Nyugdíj* és *Egészségbiztosítási Alapokra* vonatkoznak, amelyek rövidült változatát szintén kialakította a jogszabályi szakszókincs: *Ny. Alap* és *E. Alap*. Az 1992-ben megalkotott jogszabályok

az *alapok* gyűjtőnévvel utalnak a tárgykörben levő három alapra (*T. Alap*, *Ny. Alap*, *E. Alap*), amelyről az *alapok* bevételi többlete, az *alapok* pénzeszközei szószerkezetes szakkifejezések tanúskodnak.

1991-ben más társadalombiztosítási célokra is különültek el pénzalapok, például a munkanélküli ellátások fedezetére létrejött a *Munkanélküliek Szolidaritási Alapja*, a *Szolidaritási Alap*. Az *Egészségbiztosítási Alap* pénzügyi tevékenységét kifejező szakkifejezések a minőségjelzős szószerkezetekhez kapcsolódva akár 3–9 összetételei tagból álló szószerkezeteket is létrehozhatnak, példák: az *Egészségbiztosítási Alap* költségvetése/költségvetési mérlege (1991), az *E. Alap* pénzbeni ellátásai/természetbeni ellátásai (1991), az *E. Alapból* finanszírozott ellátások (1995), az *E. Alap* terhére igénybe vehető ellátások (1997), az *E. Alapot* terhelő ellátások (2007), az *E. Alapból* finanszírozott egészségügyi ellátások szerződésben foglalt feladatai (2007).

A *tartalékalap* szóösszetétel jelentése a rendszerváltást követő szakszókincsből leszűkült, nem azonos a XX. század elején használt jelentésével. Akkor a betegségyező pénztárak pénzügyi fedezetül szolgáló *alapot* hívták *tartalékalapnak*. Az *Egészségbiztosítási Alap* rendelkezik a többletből képzett *tartalékalappal*, tehát a *tartalékalap* része az *E. Alapnak*.

A *tartalékalap* szakszó jelentésmódosulással került vissza a szakszókincsbé. 1993-ben még szerepelt a szakkifejezés,

1. táblázat. A pénzalapok sajátos szakkifejezéseinek szótörténeti adatai

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
<i>tartalék</i> (= utánpótlás)	1743	á. h. elem	TESz.
<i>alap</i>	1774! (van korábbi adat)	á. h. elem	TESz.
<i>közalap</i>	1723	á. h. elem	1723. évi XCIX. tv.
<i>tartalékalap</i> (= pénzalap)	1875	á. h. elem	1875. évi XXXVII. tv.
<i>tőke</i> (= pénzalap)	1798	á. h. elem	TESz.
<i>tartaléktőke</i>	1848	régi	1848. évi XIV. tv.
= <i>tartaléktőke-alap</i>	1891	régi	1891. évi XIV. tv.
<i>betegségyezősi tartalékalap</i> ■ <i>balesetbiztosítási tartalékalap</i> ■ <i>tartalék tőkeösszeg</i> ■ <i>tartalékalap képzése</i>	1907	régi	1907. évi XIX. tv.
<i>rendkívüli tartalékalap</i> ■ <i>gyümölcsözőleg elhelyezett tartalékalap</i>	1927	régi	1927. évi XXI. tv.
<i>Járuktartalék-alap</i> = <i>biztosítási járuktartalékok</i> = <i>díjtartalékok</i> ■ <i>gyümölcsöző/gyümölcsözőtető elhelyezés</i> (= befektetés)	1928	régi	1928. évi XL. tv.
<i>Társadalombiztosítási Alap</i> ■ <i>Alap</i> ■ <i>forgóalap</i> , <i>pénzalap</i> ■ <i>tartalékalap</i> (= a bevételi többletből képzett alap)	1988	új	1988. évi XXI. tv.
<i>Egészségbiztosítási Alap</i> (<i>E. Alap</i>) ■ <i>Nyugdíjbiztosítási Alap</i> (<i>Ny. Alap</i>) ■ <i>T. Alap</i> ■ <i>társadalombiztosítási alapok</i> ■ <i>Szolidaritási Alap</i> ■ <i>állami forgóalap-juttatás</i>	1991	új	1991. évi LXXXIV. tv.
<i>alapok</i> (= <i>T. Alap</i> , <i>Ny. Alap</i> , <i>E. Alap</i>)	1992	új	1992. évi X. tv.
<i>tartalék</i> (= pénzalap)	1994	új	1994. évi L. tv.
<i>céltartalék</i>	2007	új	2007. évi CLXIX. tv.
<i>autorizációs céltartalék</i> ■ <i>általános céltartalék</i> ■ <i>eredménytartalék</i> ■ <i>tartalékképzés</i> ■ <i>céltartalékképzés</i>	2008	új	2008. évi I. tv.

az 1994-es törvényben már csak az *alap* utótag nélküli, rövidült *tartalék* szakszó. A 2007-es költségvetési törvény a *tartalék* és a *céltartalék* szakszavakat alkalmazza.

A pénzalapot jelentő *tartalék* szóból képzett származékszavak özöne jelenik meg a 2008-as pénztártörvényben. (Annak ellenére, hogy a jogszabályt még ugyanabban az évben hatályon kívül helyezték, érdemes megfigyelni a szakszóképződés folyamatát.)

A *tartalék* szó szócsaládjának bővülése (2008):

Összetett szavak létrejötte

Fajfogalmak: *eredménytartalék, céltartalék* (jelentéssűrítő szóösszetétel)

Egyszerűsödés: *tartalékképzés* (birtokos jelzős)

A tevékenységi kör bővülése, specializálódás: *céltartalékképzés* (birtokos jelzős)

Szószerkezetes szakkifejezések képződése

Fajfogalmak: *autorizációs céltartalék, általános céltartalék, az eredménytartalékból lekötött tartalék*

Új fogalmak: *a lekötött tartalék összege, a céltartalék állománya*

A tevékenységi kör specializálódása: *a lekötött tartalék összegének megfelelő mértékű befektetés(e)* (itt a kifejezés nem helyes a birtokos személyjellel), *az általános céltartalék mögötti befektetés összege, egyedi elbíráláson alapuló ellátások céltartaléka.*

AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS SZAKKIFEJEZÉS KIALAKULÁSA

1950-től a társadalombiztosítás költségvetése az *állami költségvetés* része lett. Az *állami költségvetés* minőségjelzős szó szerkezet nyelvünk általánosan használt eleme. A *költségvetés* összetett szavunk eredetét a XIX. században kell keresnünk. A *költségvetés* szó a *budget* magyarításaként (1835, NyÚSz.) létrejött egyik változat, amely a XIX. század második felében lassan terjedt el. A jogszabályok nyelvén is csak 1867-ben jelenik meg először. A szabadságharc előtti törvények szövegében nem fordul elő a szakkifejezés. A „községek belső igazgatásáról” szóló 1836. évi IX. törvény körülírja a még nem közismert szakszót: „a köz *költségekről* minden eszten-dő elején *jegyzéket* készítsenek”. Hasonlóképpen egy másik 1836-os (XLI.) törvény a *költségi számolás* szó szerkezettel magyarázza a „nemzeti játékszín felállításához” szükséges költségvetés készítését: „az ahhoz kívántató *költségi számolással* kidolgozva”. A kiegyezés utáni első jogszabályok szókincsét képezi a kialakult *költségvetés* jelentéssűrítő szóösszetétel és a *közös költségvetés* minőségjelzős szó szerkezet (1867. évi XII.), az *államköltségvetés* birtokos jelzős szóösszetétel (a közterhekről szóló 1867. évi XVIII. törvény). Az állami számvevőszékről szóló, 1870. évi XVIII. törvény az *állam költségvetése* birtokos jelzős szó szerkezetet részesíti előnyben a szóösszetétellel szemben. Egészen 1881-ig az *államköltségvetés* összetett szó található meg az évenként készített költségvetési törvényekben. Az *állami költségvetés* szó szerkezet az 1876. évi közegészségügyről szóló XIV. törvényben szere-

2. táblázat. Szótörténeti adatok: *költségvetés*

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
<i>költségvetés</i>	1835	á.h. elem	NyÚSz.
<i>köz költségekről jegyzék</i>	1836	régi	1836. évi IX. tc.
<i>költségi számolás</i>	1836	régi	1836. évi XLI. tc.
<i>közös költségvetés</i>	1867	á. h. elem	1867. évi XII. tc.
<i>államköltségvetés</i>	1867	régi	1867. évi XVIII. tc.
<i>az állam költségvetése</i>	1870	régi	1870. évi XVIII. törvény
<i>állami költségvetés</i>	1876	á. h. elem	1876. évi XIV. tc.

pel először. A szakkifejezés változásában feltehetően a nyelvi analógia játszik szerepet, mivel módosult alakja illeszkedik a költségvetés egyéb típusait kifejező minőségjelzős szó szerkezetekhez, (például: *saját, közös költségvetés*). Annak ellenére, hogy a XIX. század közepén már közismertté vált a *budget* angol szakszót kiváltó szépen hangzó magyar megfelelő, mégis sokszor halljuk a *büdzsét* a hírolvasók szájából.

A TERMÉSZETBENI, PÉNZBENI ELLÁTÁS SZAKSZAVAK

EREDETE A mai egészségbiztosítási szakszókincs megkülönbözteti a *természetbeni* és a *pénzbeni/pénzbeli ellátásokat*. A 2007-es költségvetési törvényben a *pénzbeni* jelző többször fordul elő, mint képzésmódbeli változata, a *pénzbeli* jelző. A *pénzbeni* (határozóragos főnévből -i képzővel alkotott melléknév) jelző a rendszerváltás után bukkan fel (1992), korábban nem mutatható ki a szakszókincsben. A *pénzbeni* jelző térhódítása valószínűleg a *természetbeni* jelző szóalkotómódját másoló nyelvi analógiának köszönhető. A *pénzbeli ellátás* minőségjelzős szó szerkezet előzménye a XX. század eleji betegbiztosítási törvényekben található meg: *pénzbeli segély* (1907). Az 1927-es törvényben juttönülnek el egymástól először a *pénzbeli* és a *természetbeni* juttatások: *készpénzbeli/készpénzből adott szolgáltatás/készpénzben való megtérítés*. A *pénzbeli* jelző eredete a jogszabályok szókészlete alapján még korábbra, feltehetően a XIX. század elejére vezet vissza: *pénzbeli elmarasztalás* (1936. évi XV. tv.), *pénzi költségek* (a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. tv.). A *pénzi* és a *pénzbeli* jelzők szinonim előfordulásából következik, hogy a *pénzbeli* jelző a XIX. század 30-as éveiben még korlátozott használatú lehetett.

A *természetbeni ellátás* szó szerkezet eredetét ugyancsak az 1907-es és az 1927-es jogszabályban kell keresnünk: *természetbeni járandóságok* (1907), *természetben adott/kapott/szolgáltatott/nyújtott juttatás/járó szolgáltatás* (1927). A rendszerváltást követően is megmaradt a *természetbeni* jelző: *az E. Alap természetbeni ellátásai* (1992). Az 1997-től hatályos egészségbiztosítási törvényben nem szerepel ez a szakszó, a *természetbeni* ellátásokat az *egészségbiztosítás egészségügyi szolgáltatásai* címszó alatt találhatjuk. A 2007. évi költségvetési törvény (CLXIX.) 12. melléklete az egészségbiztosítási ellátásokat két csoportra osztja: *természetbeni és pénzbeni ellátásokra*.

3. táblázat. Szótörténeti adatok: pénzbeli, természetbeni ellátás

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
pénzbeli elmarasztalás	1836	régi	1936. évi XV. tv.
pénzi költségek	1840	régi	1840. évi XVI. tv.
természetbeni járandóság, pénzbeli segély	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
kézpénzből adott/készpénzbeli szolgáltatás ■ természetben adott/kapott/ szolgáltatott/nyújtott/járó szolgáltatás ■ juttatás	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
pénzbeli ellátás	1992, 2007	új	1992. évi IX. tv.
pénzbeli ellátás	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
természetbeni ellátás	1992, 2007	új	2007. évi CLXIX. tv.

A pénzbeli és a természetbeni melléknevek kialakulása példázza azt a sokszor bekövetkező jelenséget, amikor a nyelvi változás nem lépcsőről lépésre, lineáris módon jön létre a már meglévő szavakból építkezve, hanem a fejlődést „visszaesések”, rövid életű próbálkozások lassítják, majd a szakszókincs kiépülése elfelejtett szavaink felelevenítésével folytatódik.

IRODALOM

Benkő Lóránd (főszerk.) (1967–1984) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest (röviden: TESz.).

Buda József 2001. *Betegségi biztosítás*. Pécsi Tudományegyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar, Bornus Nyomdaipari Kft., Pécs.

Gerstner Károly 2003. *A magyar nyelv szókészlete*. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 117–158.

Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest (röviden: ÉKsz¹).

Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Kiadó, Budapest.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Mészáros Ágnes 2011. *Diakrón szakszókincsvizsgálat. A nyelvi változás vizsgálata a magyar egészségbiztosítási szakszókincsből*. Gura Nyomda Kft., Zalaegerszeg.

Mészáros Ágnes 2014. Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből. *Magyar Orvosi Nyelv* 14/1: 38–43.

Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Minya Károly 2007. *Új szavak I*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, (röviden: ÉKsz.²).

Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig I–III*. Budapest (röviden: NySz.).

Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára I–II*. Budapest (röviden: NyÚSz.).

Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta Kiadó, Budapest.